

**OSMANLI GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİKTE
MUÂFIYET VERGİSİ:
BEDEL-İ ASKERİ
(1855-1909)**

*Ufuk GÜLSOY**

Cizyenin İlgası

Osmanlı Devleti, 14 Mayıs 1855 tarihinde kamu oyuna yaptığı resmi bir açıklama ile, yüzyıllardır yürürlükte olan cizye vergisinin ilga edildiğini, bundan sonra gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi zorunlu askerlik hizmetine tâbi tutulacaklarını bildirdi. Kararda, askerlik hizmetinin Osmanlı tebaasının bütünü üzerine farz olan asli görevlerden en önemlisi ve önceliklisi olduğu belirtilerek, bu görevin istisnasız herkes tarafından yapılmasının şart olduğu ifade ediliyordu: Vatan muhafazası cümleye terettüb eden bir vazife iken, şimdiye kadar bu vazife yalnızca Müslümanlara hasredilmişti. Ancak bundan böyle askerlik hizmetinden diğer sınıflar da hissedar olacaktı¹. Açıklamaya göre, ilk aşamada belli sayıda gayrimüslimin orduya dahil edilmesi düşünülüyordu. Bunlar arasından başarılı ve kabiliyetli olanlara, istedikleri takdirde, orduda kalıp subay olabilmelerine imkan tanınacaktı. İhtiyaç fazlası olduklarından dolayı askere alınamayacak olan gayrimüslimlerin ise, buna karşılık mâliyeye her yıl "iâne-i askeri"² adında bir

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ *Takvim-i Vekayi*, 26 Şaban 1271.

² Bedel-i Askeri vergisi ilk seneler "iâne-i askeri" olarak zikredilmiştir: *Takvim-i Vekayi*, 26 Şaban 1271; Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Cevdet-Maliye (CM), 27297; BOA, Sadaret Amedi Kalemi, (A.AMD), 6/97; BOA, Sadaret Mektubi Kalemi, Umum Vilayet (A.MKT.UM), 290/44. 1861/1862'den itibaren ise "iâne" tabiri terk edilerek, verginin adı "Bedel-i Askeri" veya "Bedelât-ı Askeriyye" şeklinde yerleşmiştir: BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 9361; BOA, Maliye Nezareti Varidat (ML.VRD), 3479; BOA, Sadaret Resmi Maruzat (YA.RES.), 90/57; BOA, Meclis-i Vükela (MV), 30/10; *Düstur*, II/2, 30-31; *Lâhika-i Kavânin*, II, İstanbul 1312, 347; BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), 36, 140/105, 140.

vergi vermeleri öngörülmüyordu.³ Karara İngiltere ve Fransa'dan itiraz veya olumsuz bir tepki gelmedi.⁴ Bunda, o tarihte her iki devletin de Osmanlı'nın yanında Rusya'ya karşı beraber savaşmalarının yanısıra, cizyenin ilgasını Hıristiyanlar lehine mütalaa etmiş olmalarının da payı vardı. Zaten İngiltere ve Fransa'nın, uzun süredir cizyenin kaldırılması için Bâbüali üzerinde bir baskı oluşturdukları biliniyordu.⁵ Engelhardt'ın dediğine göre, Fransa, Paris Anlaşması (1856) öncesinde cizyenin lağvedildiğine dair yapılacak bir açıklamanın Avrupa'da Osmanlı Devleti lehine güzel etkiler yapacağını söylemekteydi.⁶ Cizye konusu, muhtemelen, Kırım Savaşı'nı sona erdirmek ve yapılacak barış anlaşmasının esaslarını belirlemek üzere Viyana'da yapılan devletlerarası müzakerelerde de gündeme gelmiş olmalıydı. Çünkü, bu müzakereler sonunda deklere edilen kararlardan biri, Osmanlı Hıristiyanlarını Müslümanlarla eşit haklara kavuşturacak reformlara ilişkin idi.⁷ Bu kararın hemen ardından, İstanbul'da, Osmanlı hükümetinden Sadrazam Ali Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ve Şeyhülislam Arif Efendi ile İngiliz, Fransız ve Avusturya sefirlerinin katıldıkları⁸ "istişâri toplantılar" yapıldı. Bu toplantılar neticesinde, askerlik ve dolayısıyla cizye konusu da dahil olmak üzere, Osmanlı gayrimüslimlerinin haklarını yeniden reforme edecek olan 1856 İslahat Fermanı'nın taslağı hazırlandı.⁹ Bu taslak, kısa sürede düzgün bir "ıslahat metni"¹⁰ haline getirilerek padişah fermanı şeklinde 18 Şubat 1856'da ilan edildi.¹¹ Bâbüali, Fransa'nın tavsiyesini dikkate alarak, 1855'deki resmî beyannamenin ardından 1856 Fermanı'nın ilanını da Paris Anlaşması (30 Mart 1856) öncesine denk getirmişti.¹¹

Cizyenin yürürlükten kaldırılması kararında İngiltere ve Fransa'nın önemli etkileri olduğu açıktır. Ancak bu kararı, bütünüyle dış etkilere bağlamak veya sadece bu faktörlerin bir sonucu gibi görmek de doğru olmasa gerektir. Şüphesiz hadisenin bir dış boyutu olduğu gibi, Osmanlı Devletinin dahili gelişmeleriyle yakından ilgili olan bir de iç boyutu vardır. Bu bakımdan, cizyenin ilgası

³ *Takvim-i Vekayi*, 26 Şaban 1271.

⁴ Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, İstanbul 1328, 164-165.

⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, III/ 100.

⁶ Engelhardt, *Aynı eser*, 113-114.

⁷ Ali Fuat Türkçeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, I, Ankara 1987, 41-81.

⁸ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, I, (Cavid Baysun neşri), Ankara 1986, 67. Roderic H. Davison, *Reform In The Ottoman Empire*, New Jersey 1963, 53.

⁹ Toplantılar sırasında Osmanlı vükelasının tavrı için: *Tezâkir*, I/70.

¹⁰ Ferman'ın orijinal metni için bkz. BOA, İMM, nr. 245. Genel bir değerlendirmesi için: Ufuk Gülsöy, "İslahat Fermanı", *DİA*, XIX, 185-190.

¹¹ Kırım Savaşı'nı resmen sona erdiren Paris Anlaşması'nın 9. maddesi, Osmanlı Hıristiyanları lehine yapılacak reformlarla ilgiliydi. (Paris Anlaşması metni için bkz. Lütfü, *Tarih*, (Münir Aktepe neşri), IX, İstanbul 1984, 230-244.)

konusunda Osmanlı'nın kendi iç dinamik ve gelişmelerini yeterince değerlendirmeden isabetli hüküm verebilmek mümkün değildir. Bu radikal karar, birden bire veya birkaç haftada ortaya çıkmamıştır. Kararın fikri alt yapısı ve şartları zamanla olgunlaşmış, konu, daha önce değişik tarihlerde, Hıristiyanların askerliği söz konusu olduğunda gündeme gelmiştir. Bundan dolayı, cizyenin ilga kararını askerlik konusuyla birlikte ele almak ve verginin kaldırılma sürecini askerlik hizmetini genelleştirme fikirlerinin ortaya çıkışıyla başlatmak daha doğru olacaktır.

Bilindiği gibi, askerlik hizmetini genelleştirme yolunda ilk ciddi adım 1835'de donanmada atıldı. Uygulama, ülke genelinde yaşayan bütün gayrimüslimleri kapsamayıp yalnızca belirli bölgelerdeki Hıristiyanları ilgilendirmekle birlikte, başlangıç olması açısından son derecede önemliydi. Bu tarihte toplam 1098 Hıristiyan genç *bahriye askeri* sıfatıyla orduya alındı. Bunu, 1837, 1845, 1847, 1851 ve 1852'deki Hıristiyan asker tertipleri takip etti. Donanmada beş sene süreyle askerlik yapan Hıristiyanlardan önceleri askerlikleri bitene kadar, yani beş yıl; sonraları ise rediflik dönemleri de dahil olmak üzere, toplam 12 yıl cizye alınmadı.¹² 1839'da ise Ermenilerin kara birliklerinde istihdamları konuşuldu. Benzeri tartışmalar daha sonra da devam etti. Askerlik konusu, gerek devlet adamları arasında ve gerekse bazı müzakere meclislerinde daha sık tartışılmaktaydı. Bunun sonucu, devletin zirvesinde, Müslüman nüfus oranlarındaki hızlı düşüş ile zorunlu askerlik hizmeti arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair bir kanaat oluştu. Mevcut askerlik sistemi Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki nüfus dengelerini etkilemekle kalmıyor, iki topluluk arasındaki iktisadi ve ticari müvazaneyi de birincisinin aleyhine temelden değiştiriyordu.¹³ Bu yüzden, birçok yerde Müslümanlar fakirleşirken, Hıristiyanlar zenginleşmekteydi.¹⁴ Üstelik Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'yla Müslüman-Hıristiyan bütün tebaasının hak ve görevlerde eşit olduklarını ilan ederek, bunun gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir sorumluluğunun altına girmişti. O halde, eşitlik ilkesi askerlik alanında da eninde sonunda uygulanmalıydı. Bütün bu faktörler, doğal olarak, gayrimüslimlerin askerlik hizmetine ortak edilmesi fikrini gün geçtikçe güçlendirdi. Zaten cizye muafiyeti 1835 yılından beri donanmada istihdam edilen *Hıristiyan bahriyeliler* için muvazzaflık ve rediflik dönemleri boyunca

¹² BOA, İrade Dahiliye (İD), 16662/23; İD, 16662/4.

¹³ BOA, İrade Mesail-i Mühimme (İ. Mes. Müh), 365; ayrıca bkz. *Tanzimat Fermanı*.

¹⁴ *British Documents on Ottoman Armenians 1856-1880*, (Ed. by. Bilal N. Şimşir), I, Ankara 1989, 16 vd.

uygulanmaktaydı.¹⁵ Hatta 1853'de Bahriye Meclisi, Hıristiyanları asker olmaya özendirme amacıyla, cizye muafiyetinin ömür boyu olarak uygulanmasını teklif etmişti.¹⁶ Kısacası Bâbü'lî, askerlik hizmetini bütün tebaa için zorunlu hale getirerek hem artan asker ihtiyacının bir kısmını gayrimüslimlerden karşılamayı, hem de bozulan ekonomik ve sosyal dengeleri düzeltmeyi hedefliyordu. Bundan dolayı, gerekirse, cizye gibi önemli bir mâli kaynak gözden çıkarılabilirdi: Osmanlı Devletinin cizye gelirleri 1691/92'de bütçenin %23,7'sini, 1692/93'de %35'ini, 1702/1703'de ise %48'ini teşkil ederken¹⁷; XIX.yüzyılda büyük gerileme göstermiş, mesela 1848/49 yılı bütçesinin ancak %6,6'sını oluşturabilmişti.¹⁸ Öte yandan, devletin gayrimüslim tebaasını askerlikle mükellef tutabilmesi için İslam hukukuna göre cizyeden sarfınazar etmesi şarttı. Nitekim Bâbü'lî, 1855'de aldığı malum kararlar cizyeyi kaldırmış ve Hıristiyanlardan asker alınacağını açıkça ilan etmişti. Askerliği bütün tebaaya zorunlu kılan kararın ardından hükümet, Rumeli ve Anadolu'daki bazı sancaklardan Hıristiyan asker almak istediye de, bu girişim Hıristiyanlar tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Rumeli'deki Ortodokslar telaşa kapıldı. Niş eyaletinin Sırbistan sınırına yakın kazalarındaki Hıristiyanların çoğu dağlara kaçtı.¹⁹ Bazıları ise Sırbistan'a giderken yoldan çevrildi. Alınan önlemlere rağmen firarların önü alınamıyor, Hıristiyan halk askere gitmektense kaçmayı tercih ediyordu.²⁰ Geride kalanların da toplu halde dağlara çekilmesinden veya komşu ülkelere iltica etmelerinden korkuluyordu. Hükümet, Rumeli'de yaşayan on binlerce insanın topraklarını terk etmeleri durumunda doğabilecek çok yönlü sıkıntıları düşünerek²¹, eski kararında değişiklik yaptı ve sınır bölgelerinde yaşayan Hıristiyanlardan almayı planladığı on bin asker sayısını azaltarak yedi bine indirdi, bir süre sonra bundan da vazgeçmek zorunda kaldı.²²

¹⁵ Osmanlı Devleti, 1835'de başlattığı bir uygulama ile Hıristiyan tebaasını donanmada bahriye askeri olarak istihdam etmeye başlamıştır. 1835'de başlayan ve düzenli olmayan bu uygulama donanma ile sınırlı tutulmuş ve bütün Hıristiyanlara yönelik olarak uygulanmamıştır.

¹⁶ İD, 16662/4; İD, 16662/23.

¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, 146.

¹⁸ Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi", *TTK.Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, 255-256.

¹⁹ A.MKT.UM, 199/90, 2 Temmuz 1855.

²⁰ Aynı belge.

²¹ Mesela, 1828/29 yıllarında topraklarını terk eden Osmanlı reayanın sebep olduğu ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntılar için bkz. Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *TTK.Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, 365-434; Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, İstanbul 1993.

²² Engelhardt, 114.

Meclis-i Vâlâ Müzakereleri

1855'deki yogun tepkiler nedeniyle zorunlu askerlik kararını uygulayamayan Bâbü'lî, buna rağmen, 1856 Fermanı'nda bu kararın yürürlükte olduğunu teyid etti. Ancak Kırım Savaşı sırasında yaşanan acı tecrübe hatırlandığında, bundan sonra Hıristiyanların gönül rızalarıyla asker olabileceklerini düşünmek fazla iyimserlik, hatta saflık olurdu. Bu gerçeğin farkında olan Osmanlı hükümeti, prensip olarak gayrimüslimlerin askerlik yapmaları gerektiğini fermanla ifade etmekle birlikte, onları bu konuda ikna etmenin güçlüklerini iyi bildiğinden, bedel usulünü kabul etmek mecburiyetinde kaldı.²³ Gerçi 1856 Fermanı, haklardaki eşitliğin vazifelerde de eşitliği gerektirdiğinden bahisle, Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanlar gibi asker vermeye mecbur olduklarını söylüyordu, fakat hemen arkasından "*bedel veya nakden akçe itâsıyla*" fiili askerlik hizmetinden muaf olunabileceğini de belirtmeden edemiyordu. Burada sözü edilen bedel, "şahsî bedel" idi. Tersane ile Kal'a-i Hakani'ye bağlı bölgeler dışındaki zengin Müslümanlar bu imkandan 1846'dan beri yararlanmaktaydı. Keza, aynı hak Hıristiyanlar için de geçerliydi. Ferman'daki "*nakden akçe itâsı*"ndan maksat ise, Müslümanların askerlik hizmeti yerine ödedikleri muafiyet bedeli ile; 14 Mayıs 1855 beyannamesine göre, fiili askerlik hizmeti dışında kalan gayrimüslimlerden tahsil edilecek "*itâne-i askeri*" vergisi idi. Ferman şahsî bedelden ayrı olarak, Müslümanlara daha önce verilmiş olan askerliklerini bedelli yapabilme imkanını, bundan sonra gayrimüslimlere de tanıtarak, görünüşte iki grup arasında teorik bir eşitlik sağlıyordu. Bâbü'lî, buna rağmen, gayrimüslim tebaasını askere alma niyetinden henüz vazgeçmemişti. Nitekim, 1856 Fermanı'nın askerlikle ilgili son cümlesinde, gayrimüslimlerin ordu içinde istihdamlarına dair gerekli düzenlemelerin en kısa zamanda yapılacağına dair bir ifade vardı. Bunun anlamı, istihdam nizamnameleri tamamlandıktan gayrimüslim Osmanlı tebaasının da silah altına çağrılacak olmasıydı.

Gayrimüslimlerin askere alınmalarını öngören kanun tasarısı, Haziran 1856 tarihinde öncelikle *Meclis-i Vâlâ-ı Ahkam-ı Adliye*'de görüşüldü. Meclis-i Vâlâ'nın bu toplantısına 1856 Fermanı gereği atanan gayrimüslim cemaat temsilcileri de iştirak etmişti.²⁴ Toplantıda askerlikle ilgili iki önemli konu ele alındı. Bunlardan biri, Hıristiyan ve dolayısıyla Yahudilerden alınacak asker sayısıyla ilgiliydi. Diğeri ise, gayrimüslimlerin ordu içinde istihdam şekillerine dairdi. Birinci konu üzerinde mutabakat kolay sağlandı. Meclis, çok sayıda acemi askerin birden bire orduya katılmasının doğuracağı pratik sorunları

²³ Davison, *Aynı eser*, 59.

²⁴ Engelhardt, 128; Davison, 93.

düşünerek, gayrimüslimlerin orduya kısım kısım celp edilmelerini uygun buldu. İlk yıl, yani 1857'de, 16.660 kişi olarak belirlenen gayrimüslim asker adayından 3.500'ü orduya dahil edilecek,²⁵ daha sonraki dönemlerde bu sayı aşamalı olarak çoğaltılacaktı.²⁶ İlk konu üzerinde kolay anlaşılan Meclis-i Vâlâ üyeleri, Hıristiyan ve Yahudilerin istihdam şekilleri hususunda fikir birliği sağlayamayarak iki gruba ayrıldı. Birinci grup, Hıristiyanların ordu içinde karışık olarak istihdam edilmelerinin tebaanın kaynaşması açısından daha faydalı olacağı görüşündeydi. İkinci grup ise, aksine bir yaklaşımla, Hıristiyanlardan ayrı taburlar oluşturulmasını teklif ediyordu. Her iki grubun da makul ve mantıklı tarafları olmakla birlikte, teorik yönleri ağır basıyordu. Ancak, her iki tarafta kendi görüşlerinde ısrarlıydı. Birinci gruba göre, askerlik, aynı topraklarda yaşayan fakat farklı mizac, kültür, din ve mezhepte bulunan insanların birliğini sağlayacak en etkili bir vasıtaydı. Avrupalıların da arzu ettikleri Osmanlı tebaası arasındaki birliğin temelleri askerlikte atılabilir, orduda karışık istihdam edilmenin sonucu olarak Hıristiyan ve Müslümanlar arasında tabii bir kaynaşma vücuda gelebilirdi. İkinci grup, böyle bir uygulamanın en başta Hıristiyanlar arasında sıkıntılar doğuracağını düşünüyordu. Müslümanlar ile Hıristiyanlar bir noktadan sonra uzlaşabilirlerdi, ancak mezhebi farklılıklar yüzünden Hıristiyanlar arasında birliği sağlamak zordu. Mezhebi taassup ordu içinde her zaman için bir gerginlik ve çatışma sebebi olabilir, devletin başı bundan dolayı ağırıyabilirdi.²⁷ Orduya alındıkları takdirde gayrimüslimler, mutlaka ayrı birliklerde istihdam edilmeliydi.

Görüşmeler sonunda Meclis-i Vâlâ, her yıl ordunun ihtiyacı olan yaklaşık elli bin askerin bundan böyle Müslüman ve gayrimüslim halktan nüfuslarına göre ortak olarak alınması fikrini kabul etti. Gayrimüslimlerin istihdamı hususunda aynı mutabakat sağlanamamakla birlikte, ekseriyetin tasvibi üzerine, Hıristiyanların orduda Müslümanlar ile karışık yerleştirilmeleri görüşü benimsendi. Fakat konunun ayrıntıları, gayrimüslimlerin ne zaman, ne oranda ve nasıl askere alınacakları gibi sorular açıklığa kavuşturulamadı. Keza, fiili askerlik hizmetinin dışında kalanların ödeyecekleri "İlâne-i Askeri" (Bedel-i Askeri) vergisinin tarhi, tevzii ve tahsiliyle ilgili esaslar da belirlenemedi.²⁸

²⁵ CM, 27297.

²⁶ Nihayi hedef Müslümanları için 35.000, gayrimüslimler için 25.000 idi: Engelhardt, 128.

²⁷ Engelhardt, 128-129.

²⁸ CM, 27297.

Meclis-i Tanzimat Görüşmeleri

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'deki ilk görüşmelerin arkasından, aynı konu daha etraflı şekilde tartışılmak ve kararlar almak üzere *Meclis-i Tanzimat*'da yeniden müzakere edildi. Haziran ayı içinde toplanan Meclis-i Tanzimat'a kendi üyeleri²⁹ dışında, fikirlerine başvurulmak üzere "bâzı zevât", daha evvel Meclis-i Vâlâ müzakerelerine katılan üyeler ile gayrimüslim cemaat temsilcileri çağrılmışlardı.³⁰ Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vâlâ'da alınan prensip kararlarını benimsemekle birlikte, ilk görüşmede tartışılmayan maddeleri de müzakere ederek karara bağladı.

Meclis-i Tanzimat'da yapılan müzakereler iki ana konu üzerinde yoğunlaştı. Bunlar, Müslüman olmayan halktan istenecek asker sayısının tespiti ile bedelli askerlik uygulaması idi. Mecliste önce ilk konu ele alınarak, Osmanlı gayrimüslimlerinden celbedilecek asker sayısının belirlenmesinde takip edilecek usul ve esaslar tartışıldı. Meclis konuyla ilgili karara varırken, devletin ilgili kurum ve birimlerinden sağlanan bilgilerden yararlandı. Bu bilgiler ışığında, ülke genelinde bulunan erkek nüfusun tespiti yapılarak, daha sonra da bu nüfusa göre 1857 ve sonrasında askere çağrılacak gayrimüslimlerin sayısı belirlendi. *Ceride Muhasebesi*'den alınan rakamlara göre, Osmanlı topraklarının tahrire dahil olan mahallerindeki Müslüman erkek nüfusu 4.500.000 küsur, aynı bölgelerdeki gayrimüslim erkek nüfus ise 2.800.000 kadardı. Barış zamanında silah altında tutulan asker sayısı ise 201 bini aşıyordu. Terhis ve ölümler sebebiyle her sene 50.000 yeni askerin orduya katılması gerekiyordu. Bu, aynı zamanda, her yıl Müslüman halktan 50.000 gencin askere alınması demekti.³¹ Bilgisine başvuru *Dâr-ı Şurâ-yı Askerî* ise, *Ceride* kayıtlarının ülkedeki nihai nüfus tablosunu yansıtmadığı, tebaa nüfusunun son sayımdan daha fazla olduğu görüşündeydi. *Dâr-ı Şurâ-yı Askerî*'nin verdiği rakamlara göre, Müslüman erkek nüfus 6.036.000'i geçmiş, gayrimüslim erkek nüfus da 3.500.000'e ulaşmıştı. Bu rakamlar nüfus sayımı yapılan yerlere ait olup, buna yazım yapılamayan mahallerin nüfusu da eklendiğinde toplam miktar daha da yükselecekti.

Ceride Muhasebesi ve *Şurâ-yı Askerî*'nin nüfus verilerini değerlendiren Meclis-i Tanzimat, *Ceride Muhasebesi*'nin verdiği rakamlara biraz ilavede bulunarak, genel sayıma kadar Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman erkek nüfusun 6 milyon, gayrimüslim erkek nüfusun ise 3 milyon olarak kabul

²⁹ 28 Ağustos 1854 de kurulan Meclis-i Tanzimat'ın görevleri ve ilk azaları için bkz Lütfi, IX, 109; 220-221.

³⁰ CM, 27297, (Meclis-i Tanzimat mazbatası sureti); BOA, AD (Ayniyat Defteri), nr. 780, s. 38; BOA, Sadaret Divanı Hümeyun Kalemî, (A.DVN), 115/11-2.

³¹ CM, 27297.

edilmesine, halktan da bu nüfus oranlarına göre asker alınmasına karar verdi. Buna göre, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinde istihdam edilmek üzere celbi gereken 50.000 asker, 9 milyonu aşkın erkek nüfustan 1/180 oranına göre sağlanacaktı. Bu, Müslümanların her yıl orduya 33.334, Müslüman olmayanların ise 16.666 asker gönderecekleri anlamına geliyordu.³²

Meclis, gayrimüslim ahalinin vermesi gereken asker sayısını uygun bulmakla birlikte, bunların askerlik konusundaki tecrübesizliklerini ve ilk defa kara askeri olarak istihdam edileceklerini düşünerek, 16.666 kişinin birden ve topluca orduya alınmasını doğru bulmadı. Bunun üzerine miktarda indirim yapılarak, gayrimüslimlerden her yıl 3.500 kişinin orduya çağırılmasına, geri kalanların ise askerlik hizmetine karşılık "*Bedel-i Askeri*" ödemelerine karar verdi.³³ Ardından bu verginin miktarı belirlendi. *Bedel-i Askeri*, askerliklerini bedelli yapan Müslümanlardan alınan nakit bedelin alt sınırı olan 50 altın (5.000 kuruş) ölçü alınarak tespit edildi.³⁴ Buna göre, Osmanlı Devleti, fiilen askerlik yapmayan bir gayrimüslim vatandaşı için her yıl 5.000 kuruş vergi alacaktı. Bu, 16.666 gayrimüslim asker adayı için düşünüldüğünde, tahsil edilecek bedel-i askeri vergisi toplamı yıllık 83.330.000 kuruşu buluyordu.³⁵ Bundan fiilen askere alınması düşünülen 3.500 kişinin payı çıkarıldığında, 13.166 gayrimüslim asker adayı için her sene hazineye girmesi gereken bedel-i askeri toplamı 65.830.000 kuruş oluyordu.³⁶

Meclis-i Tanzimat, o günlerde asker kur'aları çekilmiş olduğundan³⁷, 1856'da gayrimüslimlerden asker alınmayıp celplerinin gelecek yıla bırakılmasını uygun buldu. Bu boşluktan istifadeyle, gayrimüslimlerin istihdam şekilleri ile kırsalalarda âyinlerini serbestçe yapabilmelerini sağlayacak

³² Aynı belge; Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, II İstanbul, 1328 s. 198. Hesaplama, Müslümanlar için: 6.000.000: 180 = 33.334; Gayrimüslimler için ise: 3.000.000: 180=16.666 şeklinde yapılmıştır.

³³ Bu hesaba göre, gayrimüslimlerden alınacak toplam asker sayısı 16.660'dan 17.500'e çıkmış oluyordu.

³⁴ Kırım Harbi öncesi Müslümanlardan alınan askerlik bedelinin alt sınırı 50, üst sınırı ise 80 altın liraydı. (CM, 27297). Bu bedel daha önceleri 150 altındı. (Abdurrahman Vefik, *Aynı eser*, 198-199).

³⁵ 5000x16.666=83.330.000 kuruş. 1 kese 500 kuruş hesabıyla: 83.330.000: 500= 166.660 kese. Belgede ise küsurat dikkate alınmayıp, hesaplama 16.660 nefer üzerinden yapıldığından, toplamlarda farklılık olmaktadır. Belgedeki iane-i askeri miktarı 83.300.000 kuruş, yani 166.600 kesedir. (CM, 27297).

³⁶ Bunun kese olaraç karşılığı 131.660'dır. Belgedeki yekun, küsurat dahil edilmediğinden dolayı 131. 600 kese (65.800.000 kuruş) olarak verilmiştir. (CM, 27297).

³⁷ Asker kur'aları her sene "rûz-ı Hızır" (23 Nisan) da çekilirdi.

nizamnameler hazırlanacaktı. Bunlar bitirildiğinde, muhtemelen bir sonraki asker celbinde, 3.500 gayrimüslim asker adayı orduya katılacaktı.³⁸

Bedel-i Askeri Vergisi ile İlgili Kararlar

Meclis-i Tanzimat, bedel-i askeri vergisinin tahsiline Rumî 1271 yılının Eylül ayı (Miladî Eylül 1855/ Hicrî Muharrem 1272) itibarıyla başlanılmasına karar verdi. Osmanlı Devletinde son cizye Muharrem 1271 ile Muharrem 1272 tarihleri arasında toplanmış³⁹ ve bu tarihten sonra bu vergi resmen kaldırılmıştı. Dolayısıyla, 1272 Muharremi (Rumî Eylül 1271/Miladi Eylül 1855) cizye yerine ikame edilen "bedel-i askeri"nin⁴⁰ başlangıç tarihi oluyordu. Diğer vergiler için sene başı Mart, tahsil ayı Ağustos iken, bedel-i askeri'nin tevzii ve tahsiline Eylül'de başlanacaktı.⁴¹

Bedel-i askeri vergisi yalnız askerlikle mükellef olanlardan değil, gayrimüslim erkek nüfusun geneli üzerinden alınacaktı. Silah altında olanlar askerlikleri süresince bu vergiyi ödemeyeceklerdi. Kazaların bedel-i askeri'si, "*herkesin kudret-i mâliye ve temettü ve ticâret-i seneviyyesine göre kemâl-i hakkaniyet ile*" belirlenen "*virgüleri*" dikkate alınarak belirlenecek, köylerde ise mükelleflerin "*hal ve iktidarlarına göre*" saptanacaktı. Diğer ifadeyle, bir kazanın "bedel vergisi" toplamı, o kaza ve bağlı köylerdeki gayrimüslim halkın mâli durumlarına göre dağıtılacak ve her mükellef kendi hissesine düşen parayı "*virgüsüyle*"⁴² birlikte ödeyecekti. Bedel-i askeri'nin dağıtımı ve tahsili taşrada valilerin genel sorumluluğu altındaki Osmanlı memurları tarafından yapılacaktı. Bunun için gerekli emir ve talimatlar en kısa zamanda hazırlanarak önce vilayetlere, onlar aracılığıyla da diğer ilgililere ulaştırılacaktı. Taşradaki memurlar bu yeni vergi konusunda bilgilendirilecek, kaza müdürleri ile *kocabaşlar* sancak meclislerine çağrılarak kendilerine açıklamalarda bulunulacaktı.⁴³ Meclis-i Tanzimat, bir jest daha yaparak 1271 (1855) senesi için tahsil edilecek bedel-i askeri vergisinde dörtte bir oranında tenzilat yaptı.

³⁸ İlgili nizamnamelerin hazırlanması bir türlü gerçekleşmeyeceğinden, Osmanlı gayrimüslimleri, 1909 yılına kadar fiili askerlik hizmeti yerine bedel ödemeye devam edeceklerdir.

³⁹ Son cizyenin tahsiline dair 7 Muharrem 1271 tarihli irade: BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MV), 13256.

⁴⁰ Vefik, *Aynı eser*, 197.

⁴¹ CM, 27297.

⁴² Tanzimat'ın ilanından sonra *örfi tekâlif* kaldırılarak, hepsinin yerine tek bir "*virgü*" ihdas edilmiştir. *Virgü* miktarı, *herkesin mutasarrıf olduğu emlak ve arazinin menafî ve temettuat-ı hasılası ve kâr-ı ticaret ve iktidarlarına göre* belirlenmekteydi. (Südi, I, 77-79).

⁴³ CM, 27297.

Verginin toplamı 12.500 kişi üzerinden hesaplanacaktı. Buna göre, 1855 yılı için Osmanlı gayrimüslimlerinden tahsil edilecek bedel-i askeri toplam 62.500.000 kuruş idi.⁴⁴ Meclis, ayrıca, ülke çapında genel bir nüfus sayımı yapılmasını; bu sayım bitirilene kadar da gayrimüslimlerden alınacak asker sayısı ile bedel-i askeri miktarlarının sabit tutulmasını kararlaştırdı. Sayım sonucu nüfusta oluşacak değişiklikler ileride hesaplara yansıtılacaktı.

Meclis-i Tanzimat'da yapılan görüşmeler sonunda alınan kararlar, daha sonra *Meclis-i Mahsus- Vükela* ve Sultan Abdülmecid tarafından da aynen kabul edildi. Böylece, 1856 Haziranı sonuna doğru çıkan iradeyle "*Bedel-i Askerî*" vergisi resmen yürürlüğe girmiş oldu.⁴⁵ Bunun üzerine Bâbıâli, 1855 yılının bedel-i askeri vergisini tahsil etmek için hemen çalışmalara başladı. Önce, Meclis-i Tanzimat'da alınan kararların yazıldığı mazbatanın bir sureti ile Dersaadet ve *Bilâd-ı Selâse* (Üsküdar, Eyüp, Galata)'deki gayrimüslim halkın bedel-i askeri'lerini gösterir bir pusula, 3 Temmuz 1856 tarihinde Mâliye Nezareti'ne gönderildi.⁴⁶ Mâliye Nezareti, tahsilat yapılacak yerlerde mevcut gayrimüslim erkek nüfusu *Ceride Odası*'ndaki kayıtlardan kaza kaza çıkararak, buralardan alınması gereken bedelin miktarını belirledi. Sonra, her sancağın hissesine düşen bedel ile bu miktarın sancaktaki kazalara dağılımını gösterir defter ve pusulalar hazırlandı. Bu belgeler, bedel-i askeri vergisinin tevzii ve tahsili hakkındaki emir, tahrirat ve talimatnamelerle⁴⁷ birlikte Temmuz başından itibaren ilgililere gönderilmeye başlandı.⁴⁸ Bu arada Rum, Ermeni ve Katolik patrikleriyle Hahambâşi'ya da birer buyrultu yollanarak, bedel-i askeri vergisinin içeriği, tarhi, taksimi ve tahsili hakkında bilgi verildi. Ayrıca, İstanbul ve *Bilâd-ı Selâse*'deki gayrimüslimlerin de bundan böyle askere alınacağından bahisle⁴⁹, cemaatlerin hisselerine düşen asker sayıları ile bedel-i askeri miktarları birer pusula ile bildirildi.⁵⁰

⁴⁴ Bir nefer için 5.000 kuruş hesabıyla: $5.000 \times 12.500 = 62.500.000$ kuruş.

⁴⁵ CM, 27297; AD, 780/24, 38; A. AMD, 65/97.

⁴⁶ AD, 780/24.

⁴⁷ Bedel-i Askerî vergisinin tevzii ve tahsilatıyla ilgili taşraya gönderilecek tahrirat örneğinin 27 Haziran 1856'da hazırlanmış olduğu görülmektedir. (A.MKT.UM, 241/27). Bedelin tevzii ve tahsiline dair kuralların yer aldığı matbu talimatnameler ise Türkçe, Ermenice, Rumca, Bulgarca ve İbrani olarak hazırlanmıştır. (*Tanzimat-ı Cedideden Sonra Neşrolunan Kavânin*, İÜ. Ktb., TY, nr. 3236, s. 577-578).

⁴⁸ AD, 780/24.

⁴⁹ Dersaadet ve *Bilâd-ı Selâse*'deki gayrimüslimlerden asker veya bedel alma düşüncesinden daha sonra vazgeçilmiş; burada yaşayan halk, eskiden olduğu gibi askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur: BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ. MM), 3062.

⁵⁰ AD, 780/38; A.DVN, 115/11-2.

Bedel-i Askerî Vergisinin Hesaplanması

Meclis-i Tanzimat'da yapılan toplantı sırasında Müslüman erkek nüfus 6 milyon, gayrimüslim erkek nüfus ise 3 milyon kabul edilerek, her iki tarafın nüfusundan 1/180 oranında asker alınması kararlaştırılmıştı. Bu hesaba göre, gayrimüslim halktan her sene 16.666 kişinin fiilen askere alınması veya bunun bedeli olan, bir nefer için 5.000 kuruş olmak üzere, 83.330.000 kuruşun tahsil edilmesi gerekiyordu. Ancak Meclis, daha sonra tebaa nüfusuyla ilgili rakamların kesin olmadığını düşünerek, yeni tahrirler yapılana kadar, bedel-i askeri'nin matrahı olan gayrimüslim nüfusta dörtte bir oranında tenzilat yaptı. Yapılan bu indirim sonucunda bedel-i askeri vergisinin toplamı, 12.500 kişi üzerinden 62.500.000 kuruş olarak kesinleşti.⁵¹ Meclis-i Tanzimat'ın gayrimüslim erkek nüfusta yaptığı 1/4 oranındaki tenzilat 1271 (1855) senesi ait bedel-i askeri hesaplarına da yansıtıldı.⁵² Hesaplama yapılırken, önce, vergi tahsili yapılacak her sancağın gayrimüslim erkek nüfusu *Ceride Muhasebesi*'ndeki kayıtlardan hareketle kaza kaza çıkarılıyor, daha sonra, her kazanın vereceği asker miktarı "*180 nüfus için 1 nefer*" olarak belirleniyordu. Bu işlem sonucu ortaya çıkan rakam, Meclis-i Tanzimat'ın ilk kararına göre, o kazadan askere alınacak, diğer deyişle bedel-i askeri vergisine muhatab olacak gayrimüslim sayısı idi.⁵³ Ancak vergi miktarı, Meclis-i Tanzimat'ın tenzilat kararı gereği bu rakamda 1/4 oranında indirim yapıldıktan sonra hesaplanıyordu. Mesela, 1858'de Silistre eyaletine bağlı Tolcu kazasının erkek nüfusu 2.895 idi. Bu kazadan nisbet kaidesine göre (1/180) alınacak asker sayısı 16 idi. Bundan 1/4 oranında indirim yapıldıktan sonra ortaya çıkan 12 rakamı, Tolcu kazasının devlete vereceği asker sayısını ifade ediyor, dolayısıyla bedel-i askeri vergisi de bu rakam üzerinden hesaplanıyordu.⁵⁴

1271 yılı bedel-i askeri vergisi hesapları bütün sancak ve kazalarda yukarıdaki tenzilat usulünce yapılmış ve Mâliye Nezareti, bu tenzilatı İstanbul'dan taşraya gönderilen bedel-i askeri vergisi defter ve pusulalarında göstermişti.⁵⁵ 1272 senesi bedel-i askeri'si 16 Ocak 1857'de çıkan irade üzerine,

⁵¹ CM, 27297; Südi, *Aynı eser*, I, 135-136; Vefik, 300. (Gayrimüslim nüfusta yapılan 1/4 indirimin sayısal karşılığı 4.166'dır).

⁵² BOA, Cevdet Dahiliye (CD), 9102; Südi, 136; Vefik, 300.

⁵³ CD, 9102; CM, 14789; CM, 13725; CM, 13879; ML, VRD, 2841.

⁵⁴ $5.000 \times 12 = 60.000$ kuruş. Bu, Tolcu kazasından o sene tahsil edilecek bedel-i askeri idi (Tolcu sancağının Tolcu, İsaçtı, Babadağı ve Maçın kazaları bedel-i askeri vergilerinin hesabı için bkz. CM, 14789).

⁵⁵ Mâliye Hazinesi tarafından hazırlanan bedel-i askeri defter ve pusulalarında askere alınması gereken nefer adedinde yapılan 1/4 oranındaki tenzilat, "*ileride tahrir-i nüfusta icâbına*

taşradaki nüfus tahrirleri tamamlanmadığı gerekçesiyle yine 12.500 nefer üzerinden hesaplandı.⁵⁶ Fakat aynı yıla ait bazı sancak ve kazaların bedel-i askeri defter ve pusulalarında, gayrimüslim erkek nüfustan 1271'de yapılan 1/4 oranındaki indirim uygulamasına son verildiği görülmüyordu. Bu durum, Rumî 1272 (1856/57) yılından itibaren tenzilat usulünün yavaş yavaş terk edildiğini, 1856 yılı sonunda başlatılan nüfus yazımları⁵⁷ sonuçlarına bağlı olarak, bedel-i askeri vergisinin 1/180 kaidesince hesaplandığını ortaya koyuyordu.⁵⁸ Mesela Kayseri, Edirne, Gelibolu, Bihke ve Köstendil sancakları kazaları ile Çatalca, Terkos, Silivri, Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece ile Midilli adasının 1272 senesi bedelleri 1/180 kaidesine göre belirlenmiş ve indirim yapılmamıştı.⁵⁹ Tenzilat usulü, bazı yerlerde nüfus sayımlarına başlanmaması veya başlanmış olan tahrirlerin bitirilememesi sebebiyle bütünüyle ilga edilmeyip, bir süre daha devam etti. Sözgelimi, Yanya ile Tolcu sancağı kazalarının 1274 (1858) yılı bedel-i askeri'leri eski usulde hesaplandı.⁶⁰ Şehir merkezlerinden kazalara, buralardan da kasaba ve köylere doğru yapılan tahrirler⁶¹ sonucu ortaya çıkan yeni nüfus verileri, bedel-i askeri gelirlerinin de artmasını sağladı.⁶² Kaza nüfuslarında doğum, ölüm veya göçler yüzünden meydana gelen nüfus değişiklikleri verginin hesaplanmasında dikkate alınıyor,⁶³ fazlalıklar kazaların bedel-i askeri'lerine ekleniyordu. Eğer herhangi bir sebeple kaza nüfuslarında bir azalma olursa, bu azalmanın parasal karşılığı o kazanın bedel-i askeri toplamından düşülüyordu.⁶⁴ Tenzilat usulünün terk edilip Müslümanlar için uygulanan 1/180 kuralının bedel-i askeri hesaplarında ölçü alınması, çıkarları

bakılmak üzere ber-mucib-i karar-ı âli tenzil olunan şeklinde belirtiliyordu. (CM, 13725; CM, 13879; CM, 14789; CD, 9102; Südi, 136).

⁵⁶ İ. MM, 347.

⁵⁷ Mesela, İstanbul'da nüfus tahririne Eylül 1856'da (AD, 780/55, 56, 58, 65; CD, 2047); Hüdavendigar sancağında ise Mart 1857'de (İ. MM, 365; AD, 781/13, 23) başlanmış; 1859 yılı başında Hüdavendigar eyaletindeki nüfus ve emlak sayımı, Bursa ile buraya bağlı yerlerde tamamlanmıştı. (AD, 181/60).

⁵⁸ Südi, 136.

⁵⁹ ML.VRD, 2801; ML.VRD, 2831; ML.VRD, 2841; ML.VRD, 2793; ML.VRD, 2790; ML.VRD, 2784 ML.VRD, 2791.

⁶⁰ CM, 13879; CD, 9102. 1858'de Yanya sancağı erkek nüfusu 78.491'dir. Buna göre, sancaktan tahsil edilecek bedel-i askeri şöyle hesaplanmıştır: 78.491: 180=435; 435: 4=108; 435-108=327; 327x5.00=1.635.000 kuruş. (Bu miktar, 78.491 kişilik erkek nüfusa eşit olarak taksim edilmiş ol; aydı kişi başına düşen bedel 20 kuruş olacaktır.)

⁶¹ AD, 181/60; AD, 781/23; Südi, 136.

⁶² BOA, Sadaret Mektubi Kalemî, Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL), 142/93; AD, 181/60. Mesela, Bursa ve çevresinde tamamlanan tahrir sonucunda reaya nüfusunun eski sayıma göre artmış olduğu anlaşılmış; bu artış, bedel-i askeri gelirlerinde 50.700 kuruşluk bir yükselme sağlamıştır. Ancak, bu fazlalık o yıl hesaplara yansıtılmayıp ileri bir tarihe bırakılmıştır. (AD, 181/60. Bir başka örnek için: AD, 442/94).

⁶³ MAD, 9361, s. 5.

⁶⁴ İD, 33609; İ.MV, 24672; AD, 181/60; AD, 442/94.

açısından eski usule taraftar olan gayrimüslim halkın şikayetlerine yol açtı ve bu yüzden tahsilat konusunda bazı sıkıntılar çekildi.⁶⁵

Bedel-i askeri vergisi, 1895 yılı sonuna kadar, "her yüz seksen erkek nüfus üzerine bir nefer" kuralına uygun olarak hesaplandı. Miktarı yine kişi başına 5.000 kuruştur.⁶⁶ 30 Ocak 1895'de bedel-i askeri vergisinin 1/135 oranında hesaplanmasına karar verildi. Buna göre, gayrimüslim halk 135 erkek için 5.000 kuruş ödeyecekti. Bu uygulamayla bedel-i askeri vergisi biraz zamlanmış oldu.⁶⁷ 1903'de yapılan bir başka değişiklikle bedel, 1909 yılına kadar, her yüz nüfus için 5.000 kuruş (1/100) olarak formüle edildi. Bu değişiklik, kişi başına düşen bedelin biraz daha yükseldiği anlamına geliyordu.⁶⁸

Bedel-i Askeri'nin Tevzii

Bedel-i askeri vergisinin tevzii ve tahsili 1864'e kadar Eylül başı ile Şubat sonu arasında yapıldı.⁶⁹ Fakat ilk iki sene, yani Rumî 1271 ve 1272'de bedelin taksim ve tahsilinde bu takvime uyulamadı. 1271 senesine ait verginin tevziine, 1272 yılı bedelinin yaklaşması nedeniyle 1856 Temmuz'unda başlandı. 16 Ocak 1857 tarihinde İstanbul'a ulaşan bedel miktarı beklenenin ancak dörtte biriydi.⁷⁰ 1271 yılı tahsilatındaki gecikme sebebiyle⁷¹, 1272 senesi vergisine de Eylül yerine, Ocak ayında başlanabildi.⁷² Normalde Mâliye Nezareti, Eylül ayı girmeden tevziatla ilgili bütün hazırlıkları tamamlar, her sancağın gayrimüslim erkek nüfusuna göre toplanacak bedel-i askeri vergilerini hesaplar. Bunlar, daha sonra defter veya pusulalara yazılarak, Ağustos ayı ortalarında sadrazamın tahsilat emrini hâvi yazısı ve diğer evrakla birlikte eyalet merkezleri, sancaklar, kaymakamlıklar ve kaza meclislerine gönderilirdi.⁷³ Her tahsilat öncesinde

⁶⁵ Südi, 136.

⁶⁶ *Lâhika-i Kavânin II*, 45; Vefik, 301. *Düstur*, I/IV, 407-408 ve 804-805.

⁶⁷ *Lâhika-i Kavânin II*, 346; *Mecmûa-i Kavânin ve Nizamât*, İstanbul 1316, 203. Daha önceleri kişi başına ortalama 28 kuruş olan bedel-i askeri (Südi, I, 142; II, 39-40), 1/135 kuralıyla 37 kuruşa çıkmıştır. (Vefik, 201).

⁶⁸ 1/100 kaidesi sonucu askerlik bedeli kişi başına 50 kuruş oluyordu (Vefik, 202).

⁶⁹ A.MKT.UM, 510/27; A.MKT.UM, 503/56; A.MKT.UM, 2/517; A.MKT.UM, 512/67; A.MKT.UM, 513/95; *Tanzimat-ı Cedîdeden Sonra Neşrolunan Kavânin*, 577-578. Bedel-i askeri, 1281 (1864)'den itibaren Eylül yerine, diğer vergiler gibi, her yıl Mart ayından itibaren tevzii edilmiştir. (Vefik, 300).

⁷⁰ İ. MM, 347.

⁷¹ AD, 180/71.

⁷² İ. MM, 347.

⁷³ AD, 179/167-168; A.MKT.UM, 249/94; A.MKT.UM, 503/73; A.MKT.UM, 2/517; A.MKT.UM, 512/67. Bedel-i askeri için hazineden defter suretleri tanzim edilerek mahallerine

gönderilen bu emirlerde, bedel-i askeri vergisinin zamanının geldiği hatırlatılarak, ilgililerden, Eylül başından itibaren tevziat ve tahsilata başlanması ve Şubat nihayetine kadar işin bitirilmesi istenirdi. Toplanan vergiler aylık cetvellere geçirildikten sonra peyder pey hazineye gönderilirdi.⁷⁴ İstanbul'dan gönderilen evrak ve belgeler yerlerine ulaştığında, mahalli yetkililer cevabî bir yazıyla bunu Bâbü'ali'ye bildiriyorlardı.⁷⁵ Daha sonra, metropolit, piskopos, marhasa, haham ve diğer cemaat reisleri ile diğer "icâb edenler" eyalet meclislerine davet edilerek, kendilerine bedelin toplanmasına ilişkin "fermân-ı âli" okunuyordu. Bu ilk merasimin ardından, o eyalete bağlı kazaların ayrı ayrı hazırlanmış nüfus ve "bedel-i askeri pusulaları"⁷⁶ çıkarılarak kaza müdürleri ve cemaat temsilcilerine teslim ediliyordu.⁷⁷ Kazaların ödeyecekleri bedelleri gösteren defterler ise, eyalet veya sancak merkezinde kalır, böylelikle her kazanın yaptığı tahsilatın sonradan kontrolü sağlanırdı.⁷⁸ Aynı tören ve işlemler sancak merkezlerinde de yapılmaktaydı.⁷⁹ Bunlardan sonra bedelin gayrimüslim halka taksimi safhası başlardı. Bedel-i askeri, "an-cemaatin" tevzii ve tahsil edildiğinden Osmanlı Devleti verginin taksimatına karışmazdı. Bedel-i askeri'nin mükelleflere paylaşılması, gayrimüslim cemaat temsilcilerinin de hazır buldukları "kaza meclisleri" tarafından yapıyordu. Bu meclisler, kazalarından istenen bedel-i askeri vergisini kaza merkezinde bulunan gayrimüslim mahalleler ile kasaba ve köylere taksim ediyor, bundan sonrasını ise "cemaatlere" havale ediyordu. Cemaatlere havale edilen bedellerin Hıristiyan ve Yahudi halka tevziini ise genelde "kocabaşılar" ve "muhbirler" yapıyordu.⁸⁰

gönderilmesi usulüne 1867'de son verilecek ve bu tarihten itibaren aynı işler vilayetlerce görülecektir. (Sûdî, 139).

⁷⁴ A.MKT.UM, 2/5 7; A.MKT.UM, 510/27; A.MKT.UM, 493/25.

⁷⁵ Mesela Limni adası Kaymakamı, Sadrazamın 10 Safer 1278 (17 Ağustos 1861) tarihli tahsilat emrine, 25 Safer 1278 (1 Eylül 1861) tarihli yazıyla cevap vermişti. (bkz. A.MKT.UM, 510/27). Siirt Kaymakamının ise 25 Rebiülevvel (30 Eylül) tarihli yazıyla cevap gönderdiği görülmektedir: A.MKT.UM, 513/95. Başka örnekleri için bkz. A.MKT.UM, 503/74 ve 499/71. Sadarete gönderilen cevabî yazıların birçoğunda mahallin meclis üyelerinin de mühürleri bulunmaktadır: A.MKT.UM, 503/73; A.MKT.UM, 504/100; A.MKT.UM, 507/44; A.MKT.UM, 507/56; A.MKT.UM, 501/86. Hazergrad livası kaymakam vekili ve meclis üyelerinin 25 Safer 1278 tarihli cevabî yazıları: (A.MKT.UM, 498/96).

⁷⁶ Pusula örnekleri için bkz. ML.VRD, 2784; ML.VRD, 2841.

⁷⁷ *Tanzimat-ı Cedideden*..., 577.

⁷⁸ *Tanzimat-ı Cedideden*, 577-578. Mesela, 1272 yılına ait Kayseri sancağı kazalarının nüfus ve bedel-i askeri'si i toplu olarak gösteren defter sureti için bkz. ML.VRD, 2801. Yanya eyaletine bağlı Yanya sancağı kazalarının 1274 senesi nüfus ve bedelleri için ise: CM, 13879.

⁷⁹ A.MKT.UM, 499/71; A.MKT.UM, 498/55; A.MKT.UM, 246/29; *Tanzimat-ı Cedideden*, 577.

⁸⁰ ML.VRD, 2639; ML.VRD, 2646; A.MKT.MVL, 115/61.

Mâlîye Nezareti'nce belirlenen bedel-i askeri vergileri kaza meclisleri tarafından⁸¹, buraya bağlı yerleşim birimlerinin devlete ödedikleri *virgüler* dikkate alınarak⁸² paylaşılmaktaydı. Bu bedellerin mükelleflere taksimini ise gayrimüslim cemaat reisleri yapıyordu.⁸³ Bedel-i askeri'nin halka ne oranlarda yansıtılacağı konusunda belirleyici ölçü, mükelleflerin mâli durumlarıydı.⁸⁴ Ancak her zaman bu hassas kurala uyulduğunu söylemek zordu. Yaygın olmamakla birlikte, bazı kaza meclislerinin köyler veya cemaatler arasında adaletli davranmadıkları, bilerek veya bilmeyerek kayırmalar yaptıkları da bir gerçektir. En çok rastlanan suistimal örneklerinden biri, bazı mükelleflerden daha fazla bedel-i askeri talep edilmesiydi.⁸⁵ Bu çeşit keyfi uygulamalar, kaza merkezlerinden ziyade köy ve kasabalarda daha çok görülüyordu.⁸⁶ Problemler, bedel-i askeri tevziat defterlerini hazırlama yetkisinin ruhanî reislere verilmesinden soy ra da kesilmedi.⁸⁷ Diğer yandan, tevziat veya tahsilat sırasında görevlilerin dikkatsizliğinden kaynaklanan yanlışlıklar da vâki idi.⁸⁸

Kaza ve köylerden tahsil edilen *virgü* miktarlarının bilinmesi, bedel-i askeri vergisinin taksiminde büyük kolaylık sağlıyordu. Mesela *virgüleri* yüksek

⁸¹ A.DVN, 119/32.

⁸² Kaza meclislerinin tevziat sırasında köylerin ödedikleri "virgüleri" ölçü alması, adaletin sağlanması açısından çok önemliydi. Çünkü ödenen *virgüler*, köylerin "ekonomik gücünün" göstergesi sayılıyordu.

⁸³ *Tanzimat-ı Cedideden*, 578; ML.VRD, 2646.

⁸⁴ *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

⁸⁵ Mesela, Yanya'ya bağlı Zagor nahiyesi halkı, 1859 yılında kendilerine usulsüz olarak fazla miktarda bedel-i askeri hissesi tarh ve tevzii edildiği gerekçesiyle, valiliğe şikayette bulunmuşlardı. (A.MKT.UM, 368/80). Aynı şekilde, 1856'da Aydın sancağı kazaları arasında yapılan bedel taksimi de Rum cemaati tarafından kanunlara aykırı bulunmuştu. (A.MKT.UM, 332/31 ve 257/67). Keza, Gelibolu kaza meclisinin yaptığı bedel-i askeri tevziatını adaletsiz ve nüfuslarına göre fazla bulan Maydos ve Kerse köyleri reayası da, verdikleri ortak bir dilekçeyle durumu düzeltilmesini istemişlerdi. (A.MKT.UM, 257/19). 1858'de Yanya meclisi, merkeze bağlı bir nahiyenin bedel-i askeri'sini bilerek iki kat fazla koymuş, bunun üzerine reâya, durumun tahkiki için Bâbü'ali nezdinde girişimde bulunmuştu. (A.MKT.UM, 334/16).

⁸⁶ Mesela, 1861'de, Niş'e bağlı kasaba ve köylerin bedel dağıtımını yapan gayrimüslim cemaat reisleri adalet ve hakkaniyetle hareket etmeyip, bazı *fukarâ takımına tahammülden ziyâde hisse tarh ve tevz i etmişlerdi. (Ceride-i Havadis*, 9 Zilkade 1277).

⁸⁷ Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa, 11 Mayıs 1896'da padişaha gönderdiği bir yazıda, Erzurum'daki Ermeni ruhanî reislerin bedel-i askeri tevziat defterlerini hazırlarken yaptıkları suistimallerde, örnekler vererek, bu vilayette bedel tevziatının "rûsâ-yı ruhaniyenin" nüfuzundan kurtarılması gerektiğini bildirmekteydi. BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 142/20.

⁸⁸ Mesela Kıbrıs'ın Hırsofi kazası Hıristiyanlarından 1273 senesi bedel-i askeri'si kaza müdürü ile yazıcının hatası sebebiyle fazla tahsil edilmişti (A.MKT.MVL, 100/16).

olanların bedel-i askeri'leri de yüksek tutuluyordu.⁸⁹ Bazı yerlerde ise o yerlerin geçmişte ödedikleri cizyeler ölçü olarak alınıyordu.⁹⁰

Bedellerin gayrimüslim halka paylaşılması uzun yıllar cemaat *kocabaşları* ve *muhbirleri*⁹¹ tarafından yapıldı.⁹² Tevziat sırasında bazen Hıristiyan din adamları da hazır bulunuyordu.⁹³ Kocabaşı ve muhbirler köy, kasaba veya mahallelerinin hisselerine düşen bedelleri vergi mükellefi olan erkek nüfusa taksim ederlerken adil davranmak zorundaydı.⁹⁴ Sözgelimi Yozgad kasabası, Teke mahallesi Ermeni halkının payına düşen 1271 senesi bedel-i askeri vergisi toplam 5.488 kuruş idi. Bu miktar, kocabaşı ve muhbirler tarafından halka taksim edilmiş ve bu tevziat sırasında mahalle sakinlerinin ödeyeceği *virgü* miktarları ölçü alınmıştı. *Virgüleri* yüksek olanların bedelleri yüksek, düşük olanların bedelleri ise düşüktü. Buna göre, Teke mahallesindeki en yüksek bedel 168 kuruş, en düşük ise 7 kuruştur.⁹⁵ Bozok sancağı, Akdağ kazasına bağlı köyler halkına kocabaşı ve muhbirler tarafından tevzii edilen 1271 yılı bedelleri yine *virgüleri* göre belirlenmişti. Mesela, Netşa köyünde en yüksek bedel 220, en az 30 kuruş; Bebek karyesinde azami 160, asgari 20 kuruş; Kahveli'de azami 150, asgari 40 kuruş; Karayakup'da ise en yüksek 158, en düşük 5 kuruştur.⁹⁶

Bedel-i askeri vergisi mükellefleri 15 ila 75 yaş arasında olan gayrimüslim erkeklerdi. On beş yaşından küçük ve 75 yaşından büyük olanlar, hastalar, iş göremez durumda bulunanlar, vergi ödeyemeyecek kadar fakir olanlar, papaz ve diğer ruhbanlar bedelden muaf tı. Bunların hisseleri diğerlerine taksim edilirdi.⁹⁷

⁸⁹ ML.VRD, 2639.

⁹⁰ Mesela, Bosna eyaleti dahilinde bulunan gayrimüslimlerin 1274 senesi bedel-i askeriyesi 1271 senesinde toplanmış olan cizyeleri miktarına kıyasen taksim ve tahsil edilmişti. (A.MKT.UM, 331/40).

⁹¹ ML.VDR, 2639; ML.VRD, 2646. Bedel-i askeri'nin tahsil ve tevzii hakkındaki talimatnamede, tevziatın kocabaşı ve muhtarlarca yapılacağı ifade olunurken (*Tanzimat-ı Cedideden*, 577-578); belgeler ve tevziat defterlerinde kocabaşı ile birlikte muhtarların değil "*muhbir*" denilen görevlinin adı geçmektedir. Talimatnamede geçen "muhtarlar", muhtemelen bu "muhbirler" olmalıdır. (*Aynı belgeler*).

⁹² *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

⁹³ ML.VRD, 2646.

⁹⁴ *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

⁹⁵ Aynı yerde en yüksek bedel veren kişinin *virgüsü* 190 kuruş, en düşük bedel ödeyenin *virgüsü* ise 8 kuruştur. (ML.VRD, 2639).

⁹⁶ Mesela Netşa karyesinde, hisselerine 220'şer kuruş bedel-i askeri düşen şahısların *virgüleri* 360'şer kuruştur. Aynı köyde paylarına 30'ar kuruş bedel isabet eden mükelleflerin *virgüleri* ise 60'şer kuruştur. (ML.VRD, 2646).

⁹⁷ İMM, 2447, lef 1; A.MKT.UM, 511/53; *Düstur*, I/IV, 407, 805; *Lâhika-i Kavânin*, II, 347; *Mecmûa-i Kavânin ve Nizamât*, 202; Südi, I, 138; II, 38-40. 30 Ocak 1895'de alınan bir kararla, bedel-i askeri vergisinden istisna edilenlere yeni ilavelerde bulunulmuştur. Bunlar,

Halk, tevziat sırasında yapılan haksızlık veya yanlışlıkların düzeltilmesi için her zaman Bâbü'lî'ye müracaat edebilirdi.⁹⁸ Aynı imkan, kazalarına tarh edilen bedeli aşırı bulan gayrimüslimler için de geçerliydi.⁹⁹

Osmanlı vatandaşlığını kabul ederek Rumeli'ye yerleşmiş olan Avrupalılar ile Tolcu taraflarında yaşayan Hıristiyan Kazaklar da, belirli bir süre bedel-i askeri'den muaf tutuldular: Mesela, 1858'de Tolcu sancağına bağlı Babadağı kazasına yerleşen Avusturyalılar, hükümetin kendilerine sağladığı ayrıcalıklar sayesinde, 1865 yılına kadar¹⁰⁰; Osmanlı ordusu saflarında uzun yıllar seferlere iştirak eden Tolcu'daki Kazaklar¹⁰¹ ise, 1866'ya kadar bedel-i askeri ödemediler.¹⁰² Aynı şekilde, ilk zamanlar bedel ödemekle mükellef tutulan Hıristiyan Kıptiler¹⁰³ de, Müslüman Kıptilerin askere alınmamasından dolayı, sonradan vergi kapsamından çıkarıldılar.¹⁰⁴ Bu arada, savaşlar neticesinde topraklarını terkederek gayrimüslim muhacirler de 6 sene boyunca bedel ödemiyorlardı.¹⁰⁵ Göçebe olarak yaşayan Hıristiyan kabileler ise, belli bir mekana yerleştirildikten sonra vergiyi ödemekle mükellef oluyorlardı. Sözgelimi, Yanya eyaleti dahilindeki göçebe Ulahlar'a ancak yerleşik hayata geçebildikleri 1858 Mart'ında bedel tarh ve tevzii edilebilmişti.¹⁰⁶ Öte yandan, çiftliklerde çalışmak amacıyla Bosna ve Hersek'e gelmiş olan Avrupalılar da bedel kapsamı dışındaydı.¹⁰⁷

Bedel-i askeri tevziatı için defter tutulması şart olduğundan, kocabaşı ve muhbirler, cemaatleri arasında yaptıkları bedel taksimatını isim isim gösterirler ve kimin ne miktar bedel vereceğini *virgüsü* ile birlikte isminin altına

gayrimüslim tebaadan askeri ve tıbbi mekteplerde tedarik ve tahsilde bulunan muallim ve talebeler; bilfiil askerlik hizmetinde bulunanlar; hizmet-i askeriyede bulunmuş olup da ellerinde *ihrac tezkeresi* olanlar ile polis ve jandarma olarak istihdam edilenlerdi. (*Lâhika-i Kavânin*, II, 347). Bu şahıslar, sahip oldukları sıfat veya konumlarını kaybettikleri anda yeniden bedel-i askeri vergisini ödemekle mükellef olacaklardı.

⁹⁸ MAD, 9361, s. 5.

⁹⁹ MV, nr. 63, s. 73/1-73/2; A.MKT.UM, 337/8; A.MKT.UM, 335/61; A.MKT.UM, 335/68.

¹⁰⁰ İMV, 23778. Avusturyalı muhacirler, 1865 yılından itibaren 60 erkek nüfus için 1.250 kuruş bedel-i askeri ödeyeceklerdi. (1856 sonrası Osmanlı topraklarına yerleşen Avrupalı muhacirler ve bunlara tanınan imtiyazlar hakkında bkz. Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Topraklarına Avrupada'dan Muhacir İskanı (1856-1859)" *İlmi Araştırmalar*, İstanbul 1996, sayı 3, s. 51-65).

¹⁰¹ A. MKT.UM, 143/30; A. MKT.MVL, 144/1.

¹⁰² İ. MV, 24593.

¹⁰³ AD, 180/25; ML.VRD, 3182.

¹⁰⁴ *Düstur*, I/II 34.

¹⁰⁵ Osmanlı Devleti, aynı durumdaki Müslüman muhacirleri de 6 yıl boyunca askere çağırılmıyordu (İD, 1313 Ca, 2).

¹⁰⁶ Ulahlara kişi başına 47 'şer kuruş bedel, hane başına da 28'er kuruş *virgü* konulmuştur. (A.MKT. MVL, 115/61)

¹⁰⁷ A.MKT.UM, 498/47.

yazarlardı.¹⁰⁸ Tevziat defterleri, kolaylık olması açısından her cemaatin kendi lisaniyla kaleme alınıyor ve defterin altı tevziatı yapan cemaat kocabaşısı¹⁰⁹ ve muhbiri tarafından mühürlendikten¹¹⁰ sonra, kaza meclisine teslim ediliyordu.¹¹¹ Burada Türkçe'ye çevrilip temize çekilen kayıtlar, meclis üyelerince tasdik edilip mühürlenmesinin¹¹² ardından, orijinaliyle birlikte¹¹³ önce sancak merkezine, oradan da İstanbul'a gönderiliyordu.¹¹⁴

Bedel-i Askeri'nin Tahsili

Tevziat defterlerinin hazırlanmasından sonra verginin tahsilat safhası başlıyordu. 1864'e kadar, tahsilata genelde Eylül ayında başlanır ve Şubat sonunda iş tamamlanırdı. Bu süre içerisinde parça parça toplanan bedeller, ay ay cetvellere işlenerek hazineye yollanırdı, bu sayede, kimlerden hangi ay ne kadar para tahsil edildiği veya kimlerin ne miktar borcu kaldığı biliniyordu.

Bedel-i askeri tevziat ve tahsilatı uzun yıllar gayrimüslim kocabaşı ve muhbirleri tarafından yapıldı.¹¹⁵ Cemaat kocabaşısı, 1859'da, tevziat ve tahsilatın yanısıra, toplanan paraların Mal Sandıklarına tesliminden de sorumluydu.¹¹⁶ 1867 tarihli bir iradeden, bu sorumluluğun o sıralar da devam ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷ 1864'de yapılan bir değişiklikle, tahsilata Eylül yerine Mart ayında başlanması ve bedelin on taksitte toplanması kararlaştırıldı: Tahsilat cemaatlerce yapılacak, toplanan paralar her taksit başında köy ve mahallere gönderilecek olan tahsildarlara teslim edilecekti.¹¹⁸ 1874 Eylül'ünde vilayetlere gönderilen talimatnamede ise, bedel-i askeri'nin mahalli yetkililerce tahsil edilmesi isteniyordu.¹¹⁹ Bu tarihlere bedel tahsilatında *Asâkir-i Zabtiye* de

¹⁰⁸ ML.VRD, 2639; ML.VRD, 2646. Bazı defterlerde *virgülinin* yer almayıp sadece bedel-i askeri miktarlarının yazıldığı görülmektedir. (mesela: ML.VRD, 2853).

¹⁰⁹ *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

¹¹⁰ ML.VRD, 2639; ML.VRD, 2646; *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

¹¹¹ ML.VRD, 2644; *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

¹¹² Kaza meclisi üyelerince mühürlenmiş bir bedel-i askeri tevziat defteri mazbatası için: ML.VRD, 2646.

¹¹³ Mesela, Sofya sancağı kazalarında yapılan bedel-i askeri dağılımını gösteren Bulgarca ve İbranice iki mazbata, tercümeyle birlikte 29 Temmuz 1856 tarihinde İstanbul'a gönderilmişti. (A.MKT.UM, 246/29).

¹¹⁴ ML.VRD, 2646; ML.VRD, 2644; *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

¹¹⁵ İ.MV, 25745. Bazı mahallerde tahsilat sırasında da suistimaller olabiliyordu. Daha çok küçük yerleşim birimlerinde rastlanan bu çeşit suistimal vakalarının en yaygın şekli, tahsilatla görevli şahısların, mükelleflerden fazla miktarda bedel-i askeri vergisi almalarıydı. Bu suçlu işleyenler o tarihte "hırsız" olarak yargılanır ve suçları sabit görülürse pranga veya küreğe konulurdu. (*Ceride-i Havadis*, 9 Zilkade 1277).

¹¹⁶ A.MKT.UM, 464/88, lefler 6, 8.

¹¹⁷ İ.MV, 25745.

¹¹⁸ *Düstur*, I/II 30-31.

¹¹⁹ BEO, Vilayat Giden-Gelen, nr. 1235, s. 51.

görev yapıyordu. Zabtiye istihdamı 1875 Kasım'ına kadar sürdü. Aynı ay, zabtiyenin tahsilat işinden alınarak, bunların yerine her sınıf tebaadan maaşlı tahsildarların görevlendirilmesine karar verildi.¹²⁰ Aralık 1875'de verginin dağıtım alanı daraltılarak, bedel-i askeri'nin 20 ila 40 yaşları arasındaki mükelleflerden tahsil edilmesine başlandı.¹²¹ Bu karar, bedel mükelleflerinin sayısını büyük ölçüde azaltıp vergi yükünü 20-40 yaş grubu üzerine yıktığından, gayrimüslim halk ve cemaat liderlerinin tepkisine yol açtı.¹²² Bunun üzerine Bâbüâli, 7 Nisan 1876'da uygulamadan vazgeçerek, bedel-i askeri'nin eskiden olduğu gibi 15 ila 75 yaşları arasındaki gayrimüslim halka hasredilmesine, tevziatın ise cemaatlerce yapılmasını kararlaştırdı. Buna göre, on beş yaşından küçükler, yetmiş beş yaşından büyükler, fakirler, hasta ve iş göremez durumda olanlar ile Hıristiyan ve Yahudi din adamları vergi dışı tutulacaklardı. Bedel-i askeri mükellefleri ise mâli durumlarına göre 3 sınıfa bölünüyor, tahsilat yine "*an-cemaatin*", yani topluluk üzerinden yapılıyordu.¹²³

26 Ağustos 1882'de bedel-i askeri'nin ikişer ay fasıla ile 6 taksitte toplanmasına başlandı.¹²⁴ 30 Ocak 1895'de tevziat ve teslimatının *reis-i rûhanîler*, tahsilatın ise gayrimüslim cemaatlerce yapılması kararlaştırıldı. Aynı karar gereği, mükellefler dört sınıfa ayrılıyor ve tahsilat 4 taksitte tamamlanıyordu.¹²⁵ 7 Mayıs 1896'da yeniden değişiklik yapılarak, tahsilat ve teslimatın *muhtarlar* vasıtasıyla yerine getirilmesi, *rüesâ-yı cemaatin* ise tahsil sırasında muhtarların yanında bulunarak hesapları kontrol etmesi istendi.¹²⁶

Muhtar ve mümtaz eyaletler ile Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de yaşayan gayrimüslim halk bedel-i askeri vergisinden muafı.¹²⁷ Bâbüâli, 1856 öncesinde cizye tahsil edilen Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'den¹²⁸, cizyenin yerine ikame edilen bedel-i askeri vergisi almak istemiş, hatta ilk seneler bütçeye *Asitâne bedeli* olarak 2.500.000 kuruş gelir yazılmıştı.¹²⁹ Ancak burada yaşayan Müslümanların askere alınmaması sebebiyle, eşitlik gereği, gayrimüslimlerden

¹²⁰ İD, 61717.

¹²¹ *Düstur*, I/IV, 407.

¹²² Gayrimüslim cemaat liderleri ve halkın tepkileri için bkz. İ.MM, 2447, lef 1-7.

¹²³ İ.MM, 2447, lef 1 ve lef 7; *Düstur*, I/IV, 407-408.

¹²⁴ *Zeyl-i Düstur*, II/10.

¹²⁵ *Lâhika-i Kavânin*, 347-351.

¹²⁶ MV, 87/58. Karara göre, bedel-i askeri vergisini ödeyen her mükellefe muhtar tarafından mühürlü ve pullu "koçanlı ilmihaber" verilecekti.

¹²⁷ İ.MM, 3062; Südi, 139. Adalar, Kartal, Şile ve Beykoz o tarihte Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse dışında kabul edildiklerinden bedel-i askeri ödemek zorundaydı. (İ.MM, 3062).

¹²⁸ CM, 1402. Mesela, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'den 1264'de sağlanan cizye 2.338.275 kuruş; 1265'de 2.135.935 kuruş; 1266'da ise 2.018.555 kuruştü. (*Aynı belge*).

¹²⁹ İ.MM, 3062. 1273, 1274 ve 1275 yılı bütçelerinden naklen Tevfik Güran, *Aynı makale*, s. 270, 272, 275.

de bedel tahsil edilmedi.¹³⁰ 1874/75 ve 1875/76 yılı bedel-i askeri tahsilatı hesap tablolarında Dersaadet bedel geliri olarak gösterilen 56.250 kuruş "Taşoz ceziresi mürettebatı" idi.¹³¹ Girit adasından ise 1863'e kadar¹³² senede 30-40 bin kuruşluk bir bedel ancak tahsil edilebildi. Aralık 1863'de yayımlanan bir fermanla, Girit adası Müslümanları askerlik hizmetinden müstesna oldukları sürece, gayrimüslimlerin de bedelden müaf tutulmaları kararlaştırıldı.¹³³ Bu tarihten sonra Girit'de bir daha bedel-i askeri tevziatı yapılmadı.¹³⁴ Cebel-i Lübnan'dan bölgenin "nezâket ve ehemmiyyet-i hâzırası"ndan dolayı bedel-i askeri alınmadı.¹³⁵ Muhtar statüde olan Sisam adasından da bu vergi tahsil edilmiyordu.¹³⁶ 1813 Mart'ında Mehmet Ali Paşa'ya temlik olunan Taşoz adası reayası için ise 56.250 kuruşluk *maktû* bir bedel takdir edilmişti.¹³⁷ Konar-göçer Hıristiyan topluluklardan veya inzibat altına alınamamış bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerden de genelde tahsilat yapılamıyordu.¹³⁸ Şarki Rumeli vilayeti sâkinleri ise nizamname gereği askeri milis kuvveti vermekle mükellef tutulduklarından bedel-i askeri'den muafı.¹³⁹ Yemen vilayetinde bulunan Yahudiler ise üç grupta mütalaa edilerek, birinci gruptakilerden kişi başına 60, diğerlerinden 30 ve 15'er kuruş bedel alınıyordu.¹⁴⁰ Rodos'a bağlı Karpot, Batnos, Leryos ve Kalimnos adaları bedelleri de, *maktû* usulüncce toplanıyordu.¹⁴¹

¹³⁰ İMM, 3062.

¹³¹ ML.VRD, 3857, s. 2-3.

¹³² A.MKT.UM, 420/33; A.MKT.UM, 452/85.

¹³³ Südi, 139.

¹³⁴ ML.VRD, 3857, s. 2-4. 1863 sonrası "tahsilat tablolarında" Girit ceziresi bedeli olarak görülen rakamlar geçmiş yıllara ait bakiyelerdi. (ML.VRD, 3857, s.2-3). 1284 (1868/69) ve müteakip bütçelerde Girit'e ait bedel bakiyesinin yer almadığı görülmektedir. (ML.VRD, 3479, s. 14-19).

¹³⁵ A.MKT.MVL, 132/74; ML.VRD, 3479, s. 2, 4, 6, 8, 10.

¹³⁶ Ali Fuat Öreç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası, 1821-1923*, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1995, 232-234.

¹³⁷ YEE, 5, 2/47, 83, 2; ML.VRD, 3857, s. 2-4. Taşoz adası Mısır valisi Mehmet Ali Paşa temlik edildikten sonra, cizye dışındaki bütün vergileri affedilmişti. Buna rağmen, cizye yerine ikame edilmiş olan bedel-i askeri vergisi buradan tahsil edilmemiştir. (YEE, 5, 2/47, 83, 2).

¹³⁸ Mesela. Zeyton kazası Ermenilerinin bedel-i askeri'si ancak bölgenin denetim altına alındığı 1866'dan itibaren tevzii edilebilmiştir. (Cevdet Paşa. *Maruzat*, (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 185).

¹³⁹ Südi, 139-140.

¹⁴⁰ Yemen'den 1874'de yapılan bedel tahsilatı 11.185 kuruştur. 1875 ve 1876'da ise tahsilat yapılamamıştır. (ML.VRD, 3857, s. 2-4).

¹⁴¹ 1251 yılında Rodos'a bağlanan bu adalardan, bedel-i askeri dışında oşür ve emlak vergileri de *maktû* usulüncce tahsil ediliyordu. BOA, Bâbü'l Evrak Odası (BEO), 259353. Tanzimat sonrası maktû vergi alınan diğer yerler şunlardı: Mısır, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Sisam, Aynaroz. 1878'den sonra ise Mısır, Doğu Rumeli, Kıbrıs, Sisam ve Aynaroz. (Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Fırtınaları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994), Tespit

Bedel-i askeri vergisi, bunlar dışında, doğal afet veya başka önemli bir sebepten dolayı ödeme sıkıntısı çeken kazalardan da o yıl için tahsil edilmez, ertesi seneye bırakılırdı. Sözgelimi, Niş havalisinde yağın yoğun dolu nedeniyle ekinleri telef olan 83 köyün 1275 (1859) yılı bedelleri bir sonraki seneye terk edilmiş¹⁴², benzeri bir erteleme 1897'de Sis Ermenileri için de yapılmıştı.¹⁴³ Bazı durumlarda, reayanın "*fakr-ı hallerine merhameten*" birikmiş bedelleri affediliyordu.¹⁴⁴

Bedel-i Askeri Gelirleri ve Bir Değerlendirme

Yapılan hesaplara göre, 1271(1855/56) senesine mahsuben tahsil edilmesi gereken bedel-i askeri 62.500.000 kuruş idi.¹⁴⁵ Bu rakam, daha önce cizye uygulamasından sağlanan vergi geliriyle aşağı yukarı aynıydı.¹⁴⁶ Bundan, Bâbü'l-nin, bedel-i askeri gelirlerini asgari cizye gelirleri düzeyinde tutarak, cizyenin kaldırılmasıyla oluşan bütçe açığını yeni bir vergiyle telafi etmek istediği anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

Verginin yürürlüğe girdiği ilk yıl, tahsili hedeflenen bedel-i askeri miktarın ancak dörtte biri hazineye intikal edebildi; diğer kısmı ise, zamanında toplanamadı. Bunda, son cizye ile bedel-i askeri vergisinin ilk sene 1271 Rumî yılına denk gelmesi önemli rol oynadı. Bilindiği gibi son cizye, Hicrî 1271 ile

edebildiğimiz kadarıyla, bedel-i askeri vergisi tevzii ve tahsilatının yapılmadığı yerler şunlardır: Mısır, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Aynaroz, Sisam, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse, Cebel-i Lübnan, Hicaz, Doğu Rumeli ve sonradan muafiyet kapsamına sokulan Girit. (ML.VRD, 3739, s. 2; ML.VRD, 3857, s. 2-3; ML.VRD, 3479, s. 2-11; Tefvik Güran, 270-275). 1875 yılına ait *tahsilat çizelgesine* göre, Osmanlı topraklarında bedel-i askeri tahsil edilen eyalet ve mutasarrıflıklar şunlardır:

Vilayetler: Edirne, Aydın, Ankara, Bağdat (Basra dahil), Erzurum, Adana, Manastır (İşkodra dahil), Bosna (Hersek dahil), Prezrin, Cezayir-i Bahr-i, Sefid, Haleb, Hüdavendigar, Diyarbekir (Mamuretü'l-Aziz dahil), Selanik, Sivas, Suriye, Tuna (Sofya dahil), Trabzon, Trablusgarp, Konya, Kastamonu, Yanya ve Yemen.

Mutasarrıflıklar: Canik, Zor, Kıbrıs ve Kudüs (ML.VRD, 3857, s. 2-3).

¹⁴² A.MKT.MVL, 114/4.

¹⁴³ YA RES, 90/57.

¹⁴⁴ BOA, İrade Hususi (İ.Hus), 1317, Ş. 1; YA. RES, 107/31.

¹⁴⁵ CM, 27297.

¹⁴⁶ Güran, 222.

¹⁴⁷ Mesela, 1265 (1849/50) bütçesinde cizye gelirleri 46.657.890 kuruş olarak tahmin edilmiştir. Bu para genel gelirler içinde %6.6'ya eşittir. (Güran, 255-256). Resmi rakamlara göre, Osmanlı Devletinin 1264 (1848/49) yılında cizyeden sağladığı gelir, 46.386.296 kuruş; 1265'de (1849/50) 45.905.024 kuruş; 1266'da (1850/51) ise 45.373.820 kuruştur. (CM, 1402). Mâlîye kayıtları, 1853 öncesinde devletin cizyeden yılda 50.740.000 kuruş gelir sağlamayı hedeflediğini göstermektedir. Fakat yapılan tahsilat bu rakamın altında gerçekleşmiştir. (CM, 1402). Cizye gelirleri XVII.yüzyıl sonu ile XVIII. asrın başlarında %23.7 ile %48.2 arasında değişmekteydi. (Ahmet Tabakoğlu, *Aynı eser*, 146).

1272 Muharrem ayları arasında toplanmıştı. Bedel-i askeri vergisi ise 1272 Muharrem'inden (Rumî, Eylül 1271/Miladi, Eylül 1855) itibaren yürürlüğe sokulmuş ve ilk tahsilatın Rumî 1271 yılına mahsuben yapılması kararlaştırılmıştı.¹⁴⁸ Böyle olunca, çok sayıda gayrimüslim mükellef, Rumî ile Hicri takvimler arasındaki farkı tefrik edemeyerek, 1271 senesi cizyelerini ödedikleri halde aynı yıl kendilerinden bir de bedel-i askeri vergisi istendiğini zannetmişlerdi. Bundan dolayı bir kısım Hıristiyanlar, 1271 yılı bedel-i askeri vergisini ödememişlerdi.¹⁴⁹ Bunun üzerine Bâbü'ali, resmi bir açıklama yaparak, cizyenin 1272 Muharrem'inin girmesiyle (13 Eylül 1855) yürürlükten kaldırıldığını bildirdi. Dolayısıyla, bu tarihten sonra uygulamaya konulan "bedel-i askeri vergisi" tamamen yeni yıla ait bir vergiydi.¹⁵⁰ Cizye tahsilatı, artık bütün ülkede yasaklanmış, bundan sonra cizye yerine bedel-i askeri alınması emredilmişti.¹⁵¹ Hatta geçmiş yıllara ait cizye bakiyeleri bile "bedel-i askeri bakiyesi" olarak alınacaktı.¹⁵²

Bâbü'ali'nin bütün çabalarına rağmen¹⁵³ ilk yıl bedel-i askeri tam toplanamadı.¹⁵⁴ 1272 (1856/57) yılı için tahsili hedeflenen bedel geçen senenin aynı idi.¹⁵⁵ Fakat hedefe yine ulaşamadı.¹⁵⁶ 1273 (1857/58)'de toplanacak bedel-i askeri 62.698.500 kuruşa çıkarıldı. Bu rakam aynı yıla ait bütçe gelirlerinin %6'sı demektir.¹⁵⁷ 1274 (1858/59) bütçesinde bedel-i askeri gelirleri 59.288.500 kuruş, diğer deyişle bütçenin %5.2'si¹⁵⁸ idi. 1275 (1859/60)'de 59.607.000 kuruş¹⁵⁹; 1276 (1860/61) da 59.609.082 kuruş, yani bütçenin %5'idi.¹⁶⁰ 1277'de (1861/62) bir önceki sene gibi 59.609.082 kuruştur. (%4.9).¹⁶¹

¹⁴⁸ A.MKT.UM, 273/18.

¹⁴⁹ A.MKT.UM, 273/18; A.MKT.UM, 259/34; A.MKT.UM, 273/19.

¹⁵⁰ A.MKT.MVL, 84/3; A.MKT.UM, 273/19.

¹⁵¹ A.MKT.UM, 259/34.

¹⁵² Mesela Ohri sancağı kazalarındaki Katolik ve Latin cemaatlerinin 1268-1271 yılları cizye bakiyeleri, bedel-i askeri bakiyesine dahil edilmiştir. (MAD, 9361, s. 4).

¹⁵³ İMM, 347.

¹⁵⁴ A.MKT.UM, 337/39; A.MKT.UM, 464/88 ve lefler 3, 4, 10; A.MKT.UM, 255/76. İlk seneler Dersaadet bedel-i askeri'si hesaplara dahil edildiğinden bütçedeki vergi yekununda yapay bir artış olmuştur.

¹⁵⁵ İMM, 347.

¹⁵⁶ Mesela Halep kazalarında önemli oranda bedel bakiyesi kalmıştı. (A.MKT.UM, 464/88, lef 10 ve A.MKT.UM, 464/88).

¹⁵⁷ 1273 bütçesi gelirleri 1.042.945.000 kuruştur ve Dersaadet bu yekuna yine dahil edilmiştir. (Güran, 270-271).

¹⁵⁸ 1274 bütçesi gelirleri 1.133.301.500 kuruştur. Dersaadet bedeli 2.500 kuruşla yekuna dahilidir. (Güran, 272-273).

¹⁵⁹ Güran, 275.

¹⁶⁰ 1276 yılı gelirleri 1.200.067.485 kuruştur. (Güran, 279).

¹⁶¹ 1277 gelirleri 1.221.184.160 kuruştur. (Güran, 279).

Bedel-i askeri gelirleri 1278'de (1862/63) 56.886.989 kuruş (%3.4) oldu.¹⁶² 1279'da (1863/64) 57.965.614 kuruş, yani bütçenin %4.1 idi.¹⁶³ Bedel gelirleri, 1280'de (1864/65) 59.965.614 kuruş, bütçenin %3.9'u;¹⁶⁴ 1281'de (1865/66) 59.411.258 kuruş, bütçenin %3.9'u;¹⁶⁵ 1282'de (1866/67) 60.854.723 kuruş, bütçenin %3.9'u oldu.¹⁶⁶ Bedel-i askeri 1283'de (1867/68)'de bütçenin %3.6;¹⁶⁷ 1284'de (1868/69) %3.4;¹⁶⁸ 1285'de (1869/70) %3.6;¹⁶⁹ 1286'da (1870/71) %3.7;¹⁷⁰ 1287'de (1871/72) %3.4 oranlarında bütçede yer aldı.¹⁷¹ 1290, 1291 ve 1292 yılları bütçelerinde ise bedel-i askeri gelirleri %3.3 ile %4 arasında kaldı.¹⁷²

Bedel-i askeri tahsilatında hiçbir zaman bütçe hedeflerine ulaşamadı. Her yıl önemli oranda bedel sonraki senelere kaldı.¹⁷³ Bu sorun tam olarak aşılamadı. Özellikle uygulamanın ilk yılları, Haleb eyaleti gibi merkeze uzak yerlerdeki gayrimüslimlerin bedel ödemek istememeleri yüzünden tahsilat konusunda bir hayli sıkıntı çekilmişti. 1862'de, Arap topraklarının bazı yerlerinde hâlâ tek

¹⁶² ML.VRD, 3479, s. 2-3. Aynı yılın Bütçe gelirleri toplamı 1.321.323.817 kuruş olup dökümü şöyledir:

Aşar gelirleri	405.935.932
Virgü	297.833.202
Ağnam	88.486.933
Rüsum-ı Mütenevvia	65.026.814
Bedel-i Askeri	56.886.989
Hasılat-ı Mütenevvia	28.339.650
Varaka-ı Sahiha	11.014.800
Tapu	8.832.376
Konturato	1.780.043
Canavar	1.209.713
Emlâk-ı Miriye	1.128.290
Orman	61.038
Harc-ı Vesâik ve Resm-i Tahsiliye	27.716

¹⁶³ ML.VRD, 3479, s. 4-5. (Bütçe gelirleri 1.420.990.468 kuruştur).

¹⁶⁴ ML.VRD, 3479, s. 6-7. (Bütçe gelirleri 1.546.099.183 kuruştur).

¹⁶⁵ ML.VRD, 3479, s. 8-9. (Bütçe gelirleri 1.525.582.771 kuruştur).

¹⁶⁶ ML.VRD, 3479 s. 10-11. (Bütçe gelirleri 1.571.316.062 kuruştur).

¹⁶⁷ ML.VRD, 3479, s. 12-13; ML.VRD, 3481, s. 12-13. (Bütçe gelirleri 1.723.544.891 kuruş; bedel-i askeri ise 61.632.301 kuruştur).

¹⁶⁸ ML.VRD, 3481, s. 14-15; ML.VRD, 3479, s. 14-15. (Bütçe gelirleri 1.769.799.268; bedel 61.053.549 kuruştur).

¹⁶⁹ ML.VRD, 3479, s. 16-17; ML.VRD, 3481, s. 16-17. (Bütçe gelirleri 1.712.308.326; bedel 61.264.325 kuruştur).

¹⁷⁰ ML.VRD, 3479, s. 18-19; ML.VRD, 3481, s. 18-19. (Bütçe gelirleri 1.667.957.854; bedel ise 61.561.445 kuruştur).

¹⁷¹ ML.VRD, 3479, s. 21-22; ML.VRD, 3481, s. 20-21 (Bütçe gelirleri 1.827.700.649 kuruş; bedel 61.474.410 kuruştur).

¹⁷² ML.VRD, 3739, s. 2.

¹⁷³ A.MKT.UM, 321/10.

kuruş vergi alınamayan yerler vardı.¹⁷⁴ Halep merkez ve kazaları sâkinleri 1856'dan 1862'ye kadar bedel-i askeri ödememişlerdi.¹⁷⁵ Mesela 1861 Şubat'da Halep merkez kazasının toplam bedel borcu 1.296.794 kuruş, Kilis kazasının 184.000 kuruş, Ayıntab kazasının 376.479 kuruş, Antakya kazasının ise 381.408 kuruş idi.¹⁷⁶ Diğer kazalarla birlikte Halep eyaletinin toplam bedel bekayası 2.574.045 kuruşa ulaşıyordu.¹⁷⁷ Bunlar gibi, Rumeli'nin bazı kazalarındaki Hıristiyanlar da fakir olduklarını ileri sürerek bedel-i askeri vermek istememişlerdi.¹⁷⁸ Bazı kazalar ise, belirlenen bedel rakamlarında indirim yapılmasını istiyor, aksi halde ödeme yapamayacaklarını bildiriyorlardı.¹⁷⁹ Bu arada, kimi gayrimüslimler, bedel-i askeriden muaf olabilmek için Yunan ve İran devletleri uyuğunda olduklarını söylüyorlardı.¹⁸⁰ Göç veya ölümler sebebiyle reaya nüfusundaki azalmalar da bedel ödemelerini etkiliyordu.¹⁸¹ Ticaret yapmak amacıyla başka şehirlere giden mükelleflerin bedellerinin tahsili de devlet için bir sorundu.¹⁸² Tahsilat konusunda yaşanan diğer önemli bir sıkıntı da, bedel-i askeri vergisinden muaf bölgelerdeki halkın çalışmak amacıyla başka mahallere gittiklerinde ortaya çıkıyor ve bu gibilerden vergi alınıp alınmayacağı bazen tartışmalara sebep oluyordu.¹⁸³ Yıllar önce adadan ayrılıp Kuşadası'na yerleşen bazı Sisamlı kadınlar ise, nüfus kayıtları Kuşadası'nda olduğu halde, ilerde çocuklarını bedel ödemekten kurtarmak düşüncesiyle, hamile kaldıklarında tekrar Sisam'a gidiyor ve doğumlarını burada yaparak çocuklarını kilise vaftiz defterine kaydettiriyorlardı. Bunun gibi, nüfus kayıtları Kuşadası, Ayvalık ve diğer Anadolu sahil kazalarında bulunan bazı Hıristiyanlar da, Sisam adası seçmen defterlerine isimlerini yazdırıp vergilerden muaf olduklarını iddia ediyorlardı.¹⁸⁴ Bütün olumsuzluklara rağmen, bedel gelirlerinde zaman içinde artışlar kaydedildi.1874/75'de tahsil edilen bedel oranı %72 idi. Bekaya ile birlikte hesaplanırsa %88 oluyordu. 1291'de (1875/76) bekaya hariç %78.5, bekaya dahil %93 idi. 1292'de (1876/77) ise oranlar %67.2 ve %82 oldu.¹⁸⁵ 1896-1899 döneminde dört yıllık bedel-i askeri tahsilatı ortalaması, bekaya hariç %72.24, bekaya dahil %85.75 olarak gerçekleşti.¹⁸⁶

¹⁷⁴ A.MKT.UM, 533/59.

¹⁷⁵ A.MKT.UM, 533/76.

¹⁷⁶ A.MKT.UM, 464/88, lef 10.

¹⁷⁷ Aynı belge.

¹⁷⁸ İMM, 401/6.

¹⁷⁹ İMM, 401/10.

¹⁸⁰ A.MKT.UM, 494/84.

¹⁸¹ A.MKT.MVL, 120/3.

¹⁸² ML.VRD, 4167.

¹⁸³ Ali Fuat Öreng, *Aynı tez*, 232-233.

¹⁸⁴ A. Fuat Öreng, 233-234.

¹⁸⁵ ML.VRD, 3739, s. 2.

¹⁸⁶ YA.RES, 107/97.

Bedel-i askeri vergisi fert bazında, yani mükelleflere getirdiği mâli yük itibarıyla ele alındığında ortaya şöyle bir tablo çıkıyordu: 1/180 kaidesine göre hesaplandığı dönemde bedel-i askeri, kişi başına ortalama 28 kuruş gelecek şekilde formüle edilmişti. Bu miktar, hemen hemen 1856 öncesi cizye vergisinin "evsat" seviyesine eşitti.¹⁸⁷ Buna göre, 15-75 yaş arasındaki "orta halli" (evsat) bir gayrimüslimin hissesine senede ortalama 28 kuruş bedel-i askeri vergisi düşüyordu.¹⁸⁸ Dolayısıyla, bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşı 60 yılda askerlik bedeli olarak toplam 1.680 kuruş ödüyordu. 1/135 oranında hesaplandığı dönemde ise bedel, kişi başına 37 kuruş 10 para olduğundan, bir gayrimüslim 60 senede devlete ortalama 2.222 kuruş bedel-i askeri veriyordu.¹⁸⁹ 1/100 kuralına göre ise bu miktar yılda 50 kuruştan, 60 senede 3.000 kuruşa çıkıyordu. 1896 yılına kadar gayrimüslimlerin bedel-i askeri vergisi kişi başına ortalama 28 kuruş; 1896- 1903/04 seneleri arasında 37 kuruş 1, 5 para; 1904-1909 döneminde ise 50 kuruş gelecek şekilde düzenlenmişti.¹⁹⁰ Üstelik bu vergi taksitler halinde alınıyordu. Dönemin usta ve işçi yevmiyeleriyle kıyaslandığında, bedel-i askeri bir hayli düşüktü. Mesela, resmi verilere göre 1857 Eylül'ünde bir neccar ve silicinin yevmiyesi 20 kuruştur. Aynı tarihte taşçı 18 kuruş, lağımçı ve hırvat 13 kuruş, hamal 12 kuruş, duvarcı 16 kuruş, kaldırmacı 15 kuruş gündelik ücret alıyordu.¹⁹¹ 1859 Mart'ında ise bir dülgere en çok 30, en az 20 kuruş; rencber ustası 28 kuruş; marangoz 25 kuruş; oymacı 30 kuruş; taşçı, sıvacı, nakkaş, bıçakçı, hamamacı 25'er kuruş; lağımçı 18 kuruş, suyolcu 20 kuruş yevmiye almaktaydı.¹⁹² Oysa ki, o günlerde sıradan bir gayrimüslim Osmanlı tebaası bedel-i askeri vergisi olarak yılda sadece 28 kuruş ödüyordu. Üstelik, bedel-i askeri halkın mâli durumuna göre belirlendiğinden 28 kuruştan daha az ödeme yapanlar da vardı.¹⁹³ Osmanlı vatandaşı bir Müslümanın ise, "bedelli askerlik" yapabilmek için 1856-1870 yılları arasında peşin olarak 5.000 kuruş (50 altın lira) nakdi bir bedel ödemesi şarttı. Bu nakdi bedel, 1870-1886 döneminde 15.000 kuruşa çıkarıldı. 1886'dan sonra ise önce 10.000 kuruşa, sonra 7.500, nihayet 5.000 kuruşa kadar indirildi.¹⁹⁴ Bedel-i nakdi'nin 5.000 kuruş olarak alındığı sırada bir Müslüman, beş yıllık zorunlu askerlik hizmetinden muaf olabilmek için 5.000 kuruşu bir defada vermeğe mecburdu.

¹⁸⁷ İlgası öncesi cizye vergisi, alâ 60 kuruş, evsat 30 kuruş, ednâ ise 15 kuruştur. (Mustafa Nuri Paşa, *Aynı eser*, III/100.)

¹⁸⁸ Südi, II, 39-40.

¹⁸⁹ YA.RES, 107/97.

¹⁹⁰ Vefik, 199-302.

¹⁹¹ *Ceride-i Havadis*, 4 Safer 1274.

¹⁹² *Ceride-i Havadis*, 10 Şaban 1275.

¹⁹³ Mesela Kale-i Sultaniye'de sâkin Yahudiler arasında yılda 20 kuruş (ML.VRD, 2853, s. 2-3); Bozok sancağı Akdağ kazası Hıristiyan köylerinde 5 kuruş (ML.VRD 2646, s. 5); Biga'da ise 10 kuruş bedel ödeyenler vardı (ML.VRD, 2644, s. 2).

¹⁹⁴ Vefik, 304-305.

Aynı tarihte bir gayrimüslimin 60 senede ödeyeceği bedel-i askeri vergisinin toplamı ise 2.222 kuruştur.¹⁹⁵ Gayrimüslimler bedel sayesinde ömür boyu askerlik hizmetinden affedildikleri halde, bir Müslüman verdiği "nakdî bedel" ile yalnızca beş yıllık *muvazzaflık* hizmetinden kurtulabilirdi.¹⁹⁶ Askerliğini bedelli yapan Müslümanlar, *rediflik* (yedeklik) sınıfına geçirilir, fakat ihtiyaç halinde yine askere çağrılabilirlerdi. Rediflikten muaf olabilmek için ya askere "vekil" gönderilir¹⁹⁷, ya da yeniden 5.000 kuruş *nakdî* bir bedel ödenirdi. Şartları hâiz olmak şartıyla istendiği takdirde rediflikten sonraki "*mustahfızlık*" devresi için de bedel-i nakdî verilebilirdi. Kısacası, ismine kur'a isabet eden bir Müslüman, bu üç sınıf askerlikten muaf olabilmek için, posta masrafları dahil, toplam 151 altın lirayı (15.100 kuruş) gözden çıkarmak zorundaydı.¹⁹⁸

Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı tebaasının askere alınamamaları sebebiyle uzun yıllar yürürlükte kalan Bedel-i Askeri, 7 Ağustos 1909'da kabul edilen bir kanunla ilga edilmiş ve o tarihten itibaren bütün Osmanlı vatandaşları askerlik hizmetiyle mükellef tutulmuştur.¹⁹⁹

ABSTRACT

Bedel-i Askeri, which had been taken instead of Cizye in 1855, was a tax for non-muslims who had been excused from the compulsory service in the armed forces. Everyman who were between fifteen and seven-five years old had to pay the tax. Price was twenty-eight kuruş (28 Ottoman piastre). Priests, rabbis, poormen and handicapped men didn't pay Bedel-i Askeri. If someone was poor he paid extra money for tax, if someone was rich he paid less money the others. According to the law passed in August 1909 on recruitment, Ottoman State began to recruit non-muslim citizens and Bedel-i Askeri was also abolished.

¹⁹⁵ YA RES, 107/97.

¹⁹⁶ YA RES, 107/97. Kanuna göre, 5.000 kuruş bedel-i nakdî veren bir Müslüman en yakın askeri kıtada senede 3 ay talimlere katılmak zorundaydı. (Vefik, 305).

¹⁹⁷ YA.RES, 107/97.

¹⁹⁸ Südi, 141. Osmanlı Devletinde 1843 ve 1846'da toplam askerlik süresi, 5 yılı silah altında (Muvazzaflık) ve 7 yılı Rediflik dönemi olmak üzere toplam 12 yıldır. 1869/70 yılında muvazzaflık dönemi 6 yıla çıkarıldı. Bunun 4 yılı silah altında, iki yılı ise *ihtiyar* idi. Rediflik ise 6 seneydi. 1869/70'de ek olarak 8 yıl süren Mustahfızlık ihdas edilmişti. 1909'da muvazzaflık 3, ihtiyatlık 6, rediflik 9, mustahfızlık devresi ise 7 yıldır. Aynı yıl deniz kuvvetlerinde muvazzaflık 5, ihtiyatlık 10, rediflik 5 yıl olup, mustahfızlık dönemi ise yoktu. 1914'de ise silah altı süresi piyade ve nakliye sınıfları için 2 sene; diğer kara birlikleri, musıkı ve jandarma için 3, bahriye sınıfı için ise 5 yıldır. Muvazzaflık dönemini tamamlayan bir genç tezkere olsa bile, askerlikle ilişkisi dolaylı şekilde uzun yıllar devam ederdi. Devlet, ihtiyar halinde, önce ihtiyatları, yetmediği takdirde ise redif ve mustahfızları orduya çağırırdı.

¹⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Ufuk Gülşoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg yay., İstanbul 2001.